

2.11. Водно-болотні угіддя України

У 1971 році прийнята Міжнародна конвенція МСОП у Рамсарі (Іран) про охорону водно-болотних угідь (ВБУ) – оптимальне життєве середовище для водоплаваючих птахів. До таких угідь належить Полісся і території Чорноморського біосферного заповідника України.

Відповідно до визначення Рамсарської конвенції під водно-болотними угіддями розуміють райони мілководдя, боліт, торф'яників, водойм природних та штучних, постійних або тимчасових, стоячих або проточних, прісних, солонуватих або солоних, а також включаючи морські акваторії, глибина яких не перевищує 6 м під час відливу.

У XIX столітті багато країн світу втратили більше 50% своїх водно-болотних угідь.

На Азово-Чорноморському узбережжі України всього лише за декілька останніх десятиліть знищено або порушено природне життя 25% водно-болотних угідь.

Площа водно-болотних угідь Азово-Чорноморського регіону України сягає 600 тисяч гектарів, що становить більше половини водно-болотних угідь всього побережжя Чорного й Азовського морів. Це підкреслює не тільки особливе значення нашої країни серед шести причорноморських країн в охороні водно-болотних угідь регіону, а також і особливу відповідальність України за збереження цієї світової природної спадщини.

Водно-болотні угіддя Азово-Чорноморського узбережжя України: Озеро Кругле, озеро Картал, Кілійське гирло, озеро Сасик, система озер Шагани – Алібей – Бурнас, міжріччя Дністро – Турунчук, Північний берег Дністровського лиману, Тилігульський лиман, дельта Дніпра, Тендровська затока, Каркиницька і Джарилгачська затоки, Центральний Сиваш, Ягорлицька затока, Молочний лиман, коса Обиточна і затока Обиточна, гирло ріки Берда, коса Бердянська, затока Білосарайська, коса Білосарайська, затока Крива, коса Крива.

Деградація водно-болотних угідь часто обумовлена господарською діяльністю, спрямованою лише на вузькогалузеву вигоду. Приносячи короткочасну вигоду одному з відомств, створюються умови для деградації водойм, знижується довготривала вигідність, а в перспективі необхідно буде витратити значні сили і багато коштів для їх відновлення.

Основні причини деградації ВБУ:

- використання води для зрошування і промислових потреб;
- осушення ВБУ для рибного і сільського господарства;
- поглиблення дна річок і випрямлення їх русел;

- видобування піску і гравію з дна водойм та по їх узбережжю;
- будівництво доріг, житла, промислових об'єктів по узбережжю водойм;
- будівництво дамб, гребель, каналів;
- викиди забруднень;
- розпріснення лиманів і прибережної морської води;
- перепромисел риби та інших водних тварин;
- браконьєрство;
- перевипас;
- заселення нових видів тварин і рослин;
- рекреація (масовий відпочинок, туризм).

Водно-болотні угіддя дуже вразливі екосистеми, здоров'я котрих залежить не тільки від місцевих умов, але і від того, наскільки грамотно люди господарюють у прибережних зонах і на водозбірній площі водойм.

Наслідки деградації ВБУ:

- зникнення цінних видів риби і безхребетних (молосків, раків тощо), загальне скорочення промислу;
- скорочення запасів мисливських видів птахів і ссавців;
- зникнення або різке скорочення чисельності багатьох непромислових видів тварин і рослин;
- значне скорочення потенціалу або неможливість використання водойм для відпочинку і як джерела чистої питної води;
- підвищення ризику захворювання людей інфекційними й алергічними хворобами, розвитку і поширення хвороб, пов'язаних з обміном речовин;
- зростання затоплень і підтоплень.

Болотні екосистеми, як і лугові, є азональними. Вони виникають у місцях сильного перезвоження ґрунту. У таких випадках детритний трофічний ланцюг вкорочується та не завершується утворенням гумусу. Рослинний опад накопичується з року в рік у напіврозкладеному стані та утворює торф.

Загальна площа боліт Землі становить 350 млн. га. Торфова маса погано прогривається, бідна на мінеральні речовини, і тому рослинний покрив боліт у цілому досить убогий.

Болотному ґрунту властива так звана "фізіологічна сухість". При загальній високій вологості корені рослин ледь отримують з нього воду. Перешкодою є низька температура торфової маси та насиченість води гуміновими кислотами. Відповідно до основних характеристик боліт вони підрозділяються на три види: низинні, перехідні, верхові.

1. Низинні болота виникають у місцях виходу ґрунтових вод або на місці озер. Рослинний покрив таких боліт формується з осоки, очерету, рогози та комишу. Вони є основними торфоутворювачами. Часто такі болота мають розріджений деревостій з вільхи та верб. У низинних болотах мінералізація досить виражена, а болота такого типу визначаються як ефотрофні.

2. Верхові болота утворюються головним чином на водотривких гірських породах за рахунок атмосферних опадів, але вони ще можуть виникати й на місці низинних боліт. Основу рослинного покриву верхових боліт складають сфагнові мохи. Після відмирання формується торф, потужність залягання якого сягає 5 м. Сфагновий торф підлягає гуміфікації та мінералізації, тому ґрунти таких боліт бідні, а болота називаються оліготрофними. На сфагнових болотах може розміщуватись розріджений сосновий деревостій. Ростуть тут також чагарники та чагарнички: андромеда, касандра, баглиця та чорниця. Часто зустрічається журавлина. Видове різноманіття вкрай низьке. На 1 м² тут нараховується лише 2-5 видів рослин.

3. Перехідні болота є стадією переходу від низинних до верхових боліт. Часто вони розміщуються навколо верхових боліт. За вмістом поживних речовин вони також займають проміжне положення та називаються мезотрофними. Для їхнього рослинного покриву характерна велика кількість осок.

Болотні екосистеми небагаті на тварин. Найчастіше тут зустрічаються птахи.

У розміщенні боліт прослідковується загальна закономірність. У зоні лісотундри представлені головним чином бугристі болота. У тайговій зоні переважають апаболота, що є грядово-мочажними комплексами з увігнутою поверхнею. У таких комплексах чергуються евтрофні, мезотрофні гряди. Деревя тут не ростуть. На крайньому кордоні зони з'являються грядово-мочажні болота. У лісостепу та степу болота евтрофні, осокові та очеретяні, на півдні степової зони та в пустелях розвиваються зволожені трав'яні болота.

В Україні болота можна спостерігати в усіх трьох природно-кліматичних зонах. В Українському Поліссі найбільш поширені оліготрофні сосново-сфагнові трав'яністі болота. У лісостепу України частіше зустрічаються евтрофні осокові та очеретяні болота. У степу їм на зміну приходять прісноводні та засолені трав'яністі болота. У цілому в Україні можна виділити три основні райони поширення боліт:

- а) поліські сфагнові болота;
- б) поліські та лісостепові трав'яно-гіпнові болота;
- в) поліські лісові болота.

Всього болотних формацій в Україні налічується 53.

Запаси біомаси в болотних екосистемах вимірюються в межах 90-1770 ц/га.

Категорії	Кількість	Площа	
		тис. га	%
Біосферні заповідники	4	178,5	8,1
Природні державні заказники	14	126,5	5,7
Заказники:	2292	956,9	40,5
загальнодержавні	277	352,7	
місцевого значення	2015	604,2	
Пам'ятники природи:	2958	20,3	0,9
загальнодержавні	131	5,7	
місцевого значення	2827	14,6	
Ботанічні сади:	22	1,99	0,08
загальнодержавні	17	1,9	
місцевого значення	5	0,09	
Зоологічні парки:	11	0,4	0,08
загальнодержавні	6	0,1	
місцевого значення	5	0,3	
Дендрологічні парки:	36	1,28	0,05
загальнодержавні	19	1,2	
місцевого значення	17	0,08	
Парки-пам'ятники садово-паркового мистецтва:	510	13,6	0,6
загальнодержавні	88	6,0	
місцевого значення	422	7,6	
Регіональні ландшафтні парки	26	407,8	18,5
Заповідні урочища	741	80,7	3,6
ВСЬОГО	6620	2209,0	100

Болотні екосистеми відіграють у біосфері виняткову роль. Вони є накопичувачами прісної води та, займаючи всього 2% площі суші, утримують у зв'язаному вигляді (у формі торфу) 14% вуглецю. З боліт починається більшість річок. Особливо важлива

роль боліт як своєрідних фільтрів, або ж очисних систем, що затримують у шарі торфу різноманітні ксенобіотики та нітрати, які потрапляють разом зі стічними

Назва	Місцезнаходження	Підпорядкування	Рік заснування	Площа, га
Біосферні заповідники				
Асканія-Нова ім. Фальц-Фейна	Херсонська обл., Чаплинський р-н, смт Асканія-Нова	УААН	1898	33307
Чорноморський	Херсонська обл., м. Гола Пристань, вул. Лермонтова, 1	НАНУ	1927	87348
Дунайський	Одеська обл., Кілійський р-н, с. Вилкове	НАНУ	1998	14851
Карпатський	Закарпатська обл., м. Рахів	Мінекобезпеки	1968	57880
Державні природні заповідники				
Кримський	АР Крим, м. Алушта	Держкомліс	1923	44175
Канівський	Черкаська обл., м. Канів	Унів. ім Шевченка	1923	2049
Український степовий	Донецька обл., Новоазовський р-н, с. Хомутівка	НАНУ	1961	2768
Луганський	Луганська обл., ст. Луганська	НАНУ	1968	1576
Поліський	Житомирська обл., Овруцький р-н, с. Селезнівка	Держкомлісгосп	1968	20097
Ялтинський гірський	АР Крим, м. Ялта	УААН	1973	14584
Мис Март'ян	АР Крим, Нікітський ботанічний сад, м. Ялта	УААН	1973	240
Карадазький	АР Крим, Судацький р-н, с. Курортне	НАНУ	1979	2874
Розточчя	Львівська обл., Яворівський р-н, с. Івано-Франкове	Міносвіти	1984	2080
Медобори	Тернопільська обл., Гулятинський р-н, с. Калинівка	Держкомліс	1990	10455
Дніпровсько-Орільський	Дніпропетровська обл., Дніпропетровський р-н, с. Кірова	Держкомліс	1990	3766
Сланецький степ	Миколаївська обл., Сланецький р-н, с. Калинівка	Мінекобезпеки	1996	1676
Горгани	Івано-Франківська обл., м. Слов'яногорськ	Мінекобезпеки	1996	5344

Національні природні парки				
Яворівський	Львівська обл., Яворівський р-н	Мінекобезпеки	1998	7078,6
Карпатський	Івано-Франківська обл.	Мінекобезпеки	1980	50303
Шацькі озера	Волинська обл., Любомльський р-н, смт Шацьке	Держкомлісгосп	1983	32515
Синевір	Закарпатська обл., Міжгірський р-н, смт Синевір	Мінекобезпеки	1989	40400
Азово-Сиваський	Херсонська обл., м. Генічеськ	Держкомлісгосп	1993	52254
Вижницький	Чернівецька обл., Вижницький р-н, смт Берегомет	Мінекобезпеки	1995	7926
Подільські товтри	Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський	Мінекобезпеки	1996	261316
Святі гори	Донецька обл., м. Слов'яногорськ	Мінекобезпеки	1997	40589

водами та атмосферними опадами.

Категорії	Мета виділеної ділянки
I. Науковий резерват, резерват суворої охорони	Збереження процесів природної еволюції природних угруповань, видів тварин і рослин з науковою і освітньою метою і з метою спостереження за станом природи середовища, підтримка генофонду організмів.
II. Національний парк	Збереження унікальних і репрезентативних зразків природи і біотичних угруповань, генетичних ресурсів, зникаючих видів тварин і рослин для підтримки біосфери, збереження природних і мальовничих ділянок з науковою, освітньою і рекреаційною цілями.
III. Пам'ятник природи	Збереження об'єктів (рис) природи національного значення для просвіти, науки і суспільного визначення.
IV. Природний резерват, що керується, фауністичний резерват тощо	Збереження видів, груп, біотичних угруповань, ландшафтів, місцеперебування в існуючому стані з науковою і просвітницькою метою.
V. Ландшафт, який охороняється	Підтримка гармонійних взаємовідносин людини з природою, розвиток відпочинку і туризму за умов збереження економічного потенціалу регіону і способу життя населення (традиційних видів користування)

¹МСОП – Міжнародна спілка охорони природи й природних ресурсів, заснована у 1948 році на Міжнародній конференції у Фонтенбло (Франція).

VI. Запас землі, ресурсний резерв	Виключення з господарської експлуатації земель і природних ресурсів до з'ясування можливості використання виду.
VII. Природна біотична територія (територія, поселення аборигенів)	Збереження культурних традицій і способу життя корінного населення (наприклад, в Україні гуцулів у Карпатах).
VIII. Територія багатобічного використання	Підтримка продуктивності землі і природних ресурсів (водних, лісових, фауністичних, пасовищних, рекреаційних) на постійному рівні з соціально-економічною метою.

На болотах збирають ягоди. Врожаї журавлини досягають 10-1000 кг/га. Після осушення боліт на них заготовляють сіно або випасають худобу.